SAKARYA YÖRESİ KIRSAL YERLEŞMELERİNDE KONUT MİMARİSİ VE USTALIK GELENEĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mahmut DAVULCU
Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü,Ankara.

Özet

Binlerce yıllık birikim ve deneyim sonucunda meydana gelen halk mimarimiz yok olma ve kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Halk mimarimizi korumak ve gelecek nesillere aktarmak hem toplumsal bir görev hem de kültürel bir gerekliliktir. Korumanın ilk adımı ise halk mimarisi ile ilgili araştırmaların yapılmasıdır. Sakarya ilinde gerçekleştirilen alan araştırması, bu yörede halk mimarisi açısından oldukça önemli sayılabilecek zengin bir kültürel varlığın yer aldığını ortaya koymuştur. Bu kültürel varlık içerisinde özellikle geleneksel konut mimarisi, çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. Makale çalışması Sakarya yöresi kırsal yerleşmelerinde günümüze ulaşan geleneksel konutların fonksiyonel ve strüktürel açıdan analizini içermektedir. Ayrıca bu konutların yaratıcısı olan ve sayıları hızla azalan mahalli yapı ustaları ile ustalık geleneği de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Konut mimarisi, ustalık geleneği, sakarya yöresi*

A STUDY ON HOUSE ARCHITECTURE AND MASTER TRADITION IN THE RURAL SETTLEMENTS OF SAKARYA PROVINCE

Abstract

Folk architecture which is formed as a result of thousand years of experience is in danger of extinction. The protecting and transfering of folk architecture to the next generations are both a social mission and cultural necessity. The first step of protection is researching. Hence this field work has been carried out in Sakarya and revealed that there is a rich cultural heritage in terms of architecture in this region. In this cultural heritage, particularly traditional dwellings architecture attracts attention with its variety. This study consists of functional and structural analysis of extant traditional dwellings in Sakarya rural settlements. Also, the rapidly disapearing local structure masters of these dwellings and the tradition of this mastership are examined.

Key Words:*House architecture, master tredition, Sakarya province*

1. Giriş

Endüstri Öncesi Dönemin (Tarım Çağı) kendisine has şartları içerisinde yaratılan ve 19. yüzyılda meydana gelen Endüstri Devrimiyle birlikte yok olmaya başlayan halk mimarisi; yaratıldığı çağın ve çevrenin sunduğu teknik, malzeme ve bilgi birikimi ile halkın ihtiyaçlarına göre şekillenip biçimlenen; yaratıcısı olan toplumun yaşam tarzını, toplumsal ilişkilerini, üretim ve tüketim biçimlerini, inanış ve geleneklerini en yalın biçimde ortaya koyan kültürel bir olgudur. Akademik olarak tanımlanabilecek bir eğitim sisteminden ya da yazılı kaynaklardan beslenmeyen bu olgunun oluşumunda en önemli unsur olarak karşımıza çıkan tecrübe ve bilgi birikimi babadan oğula usta-çırak ilişkisi içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılmakta, bu da mimariye anonim bir çehre kazandırmaktadır.

Estetik ve lüksten çok işlevsel kaygıların ve rasyonel çözümlerin ağır bastığı halk mimarisi; ev, ambar, samanlık, köyodası, çeşme, kuyu, türbe, değirmen, cami, mescit gibi anıtsallıktan uzak; yapılışları itibarıyla içerisinde yer aldığı iklim, coğrafya ve doğa ile uyumlu eserleri kapsamaktadır.

Herhangi bir mimari eserin halk mimarisi kategorisi içerisinde yer almasını sağlayan kıstas onun adı, tipi, büyüklüğü ya da fiziki olarak bulunduğu yer değildir. Kıstas, o yapıtın üretilmesi sürecine hâkim olan felsefi düşünce ile yaratıcılarının dünyaya bakış açısıdır. Bundan dolayı halk mimarisi ürünleri merkezi idarenin ya da toplumun ortak eğilimlerinden kopuk elitist sınıfların otorite, güç, zenginlik ve ihtişamlarını simgeleyen; bir parça da olsa "ölümsüzlük iksirinden" pay almayı uman mimari yapıtlardan kesin olarak ayrılır. Endüstriye dayalı yapay malzemelerden ziyade yakın çevrede kolaylıkla ulaşılabilen doğal malzemelerin kullanılmasından dolayı (ormanlık alanlarda ahşap, volkanik bölgelerde taş, bozkırda çamur) ortaya çıkan ürünler de içerisinde yer aldıkları doğaya ve iklime uyumludur.

2. ARAŞTIRMA BÖLGESİ VE YÖNTEM

Bu çalışma Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğünce Sakarya ilinde gerçekleştirilen saha araştırması neticesinde elde edilen materyal ve veriler ışığında kaleme alınmıştır. Saha araştırmasının amacı kasaba ve köy gibi geleneksel kırsal yerleşmelerde kaybolmakta ve değişmekte olan mevcut mimari değerlerin ve "halk mimarisi" geleneğinin tespiti, belgelenmesi, derlenmesi ve arşivlenmesidir. Araştırma sırasında gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılmış; yapı ustaları ile gerçekleştirilen görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış, yerleşim yerlerinde günümüze kadar gelmeyi başarmış olan halk mimarisi ürünleri slâyt çekimleri ile belgelenmiştir[1]. Alan araştırması "Manav" olarak adlandırılan ve bu bölgenin otokton ahalisi olarak karşımıza çıkan yerli halkın yoğun olarak yaşadığı

1 Araştırma sonucu elde edilen belge ve bilgiler Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde muhafaza edilmektedir. **Yazılı Belgeler:** *(YB2006.0182,YB2006.0185,YB2006.0186,YB2006.0187,YB2006.0188,YB2006.0189,YB2006.0190)* **Slâytlar:** *(S2006.0389-S2006.0705)*

yerleşim merkezlerinde gerçekleştirilmiştir[2]. Bu yerleşim yerleri esas saha araştırmasından önce yapılan bir ön araştırma esnasında tespit edilen ve temsil yeteneği olduğu düşünülen yerleşim birimleridir[3].

Kuzeybatı Anadolu bölgesinde yer alan Sakarya ili toprakları kuzeyden Karadeniz, doğudan Bolu, güneyden Bilecik ve batıdan da Bursa ve Kocaeli illeri ile çevrilidir. İle bağlı 13 ilçe (Adapazarı, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütlü, Taraklı) 4 bucak ve 496 köy bulunmaktadır. İl topraklarının yaklaşık olarak %34'ü dağlık, % 22'si ovalık, % 44'ü platodur. En önemli ovalar Adapazarı ovası, Pamukova ve Söğütlü ovasıdır. Samanlı dağları, Çam dağı, Karadağ başlıca dağlardır. Karagöl yaylası, Sultanpınar yaylası, Keremali yaylası, Turnalık yaylası, Çiğdem yaylası, Dikmen yaylası, Soğucak yaylası yaylacılık amacıyla bugün de kullanılan platolardır. Karadeniz'e dökülen Sakarya nehri İl toprakları üzerinde akan en önemli akarsudur. Bunun dışında Çark suyu, Mudurnu çayı, Melen deresi, Dinsiz çayı, Akçay deresi, Değirmendere gibi irili ufaklı pek çok akarsu bulunmaktadır. Karadeniz ve Marmara denizlerine yakınlığı nedeniyle İlde oldukça ılıman ve nemli bir iklim hâkimdir. Bir geçiş alanı özelliği gösteren bölgede kışlar ılık ve bol yağışlı, yazlarsa oldukça sıcak ve zaman zaman yağışlı geçmektedir. Evliya Çelebi'nin XVII. Yüzyılda bahsettiği "Ağaç Denizi" vasfı büyük ölçüde yok edilmişse de, İlin özellikle dağlık alanlarında yer alan gür ve geniş ormanlar varlığını günümüze kadar korumayı başarmıştır. Tarımsal alan olarak değerlendirilen ovalık alanlarda orman örtüsü oldukça zayıftır. Bu kesimlerde yer yer karşımıza kavaklıklar çıkmaktadır. Yaklaşık olarak İlin % 43'ü ormanlarla kaplıdır. En yaygın ağaç türleri kayın, meşe, çam, gürgen, dişbudak, çınar ve kestanedir. Bölge ekonomisi temel olarak tarım, hayvancılık ve ormancılığa dayalı olmakla birlikte Cumhuriyet sonrası başlayan sanayiye dönük yatırımlar ve özellikle seksenli yılardan sonra yaşanan hızlı gelişmeler ilin önemli bir sanayi bölgesi haline gelmesine neden olmuştur. En önemli tarım ürünleri buğday, arpa ve mısır gibi tahıllardır. Bunun dışında çeşitli baklagiller ile meyve ve sebze üretimi de yapılmaktadır. Bölge ekonomisinde geçmiş yüzyıllarda önemli bir yer tutan ipek böcekçiliği bugün tümüyle yok olmuştur. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yanında kümes hayvancılığı da oldukça yaygın bir üretim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonominin temelde tarım ve hayvancılığa dayalı olması geleneksel mimariye de doğrudan etki etmiş; üretim ve depolama amacıyla bir takım yapıların ya da düzenlemelerin meydana getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Sakarya ili zaman zaman can ve mal kaybına neden olan şiddetli depremlerin yaşan-

2 Değişik yorumlar olmakla birlikte Manavlar yerleşik Türkmenlerdir. Osmanlı dönemine ait yazılı kaynaklarda Yörükan Taifesi'ne bağlı bir topluluk olarak zikredilen Manavlar bu kaynaklarda "Manavlu" ya da "Manavlar Parakendesi" olarak tanımlanmışlardır. TÜRKAY, Cevdet; **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, *Tercüman Kaynak Eserler Dizisi, İstanbul 1979, sf.576*

3 Kaynarca İlçesi Merkez, Kaynarca İlçesi Büyük Kaynarca Köyü, Kaynarca İlçesi Hacallar Köyü, Kaynarca İlçesi Kertil Köyü, Kaynarca İlçesi Kulaklı Köyü, Pamukova İlçesi Merkez, Pamukova İlçesi Turgutlu Köyü, Pamukova İlçesi Bacı Köyü, Pamukova İlçesi Kemaliye Köyü, Geyve İlçesi Saraçlı Köyü, Geyve İlçesi Kulfallar Köyü, Geyve İlçesi Sarıgazi Köyü, Sapanca İlçesi Merkez, Taraklı İlçesi Merkez, Taraklı İlçesi Mahdumlar Köyü, Taraklı İlçesi Alballar Köyü, Taraklı İlçesi Karagöl Yaylası, Hendek İlçesi Merkez, Hendek İlçesi Şeyhler Köyü.

dığı bir deprem bölgesinde yer almaktadır. Kaynarca, Kocaali ve Karasu bölgeleri hariç İlin büyük kısmı Kuzey Anadolu fay hattının etki alanı içerisindedir. Sadece XX. Yüzyıl içerisinde (1943, 1976 ve 1999 yıllarında) üç büyük deprem meydana gelmiştir. Ahşap karkas tekniğinin bu bölgede yaygın bir şekilde uygulanmış olmasının en büyük nedeni yaşanan bu yıkıcı depremlerdir. Yaşanan toprak kaymaları da sık sık yerleşim yerlerinde tahribat yaratmıştır. Tabii afetlere neden olan bir diğer unsur da bölgedeki akarsulardır. Bu akarsuların düzensiz rejimleri zaman zaman su taşkınlarına neden olmakta ve tahribat yaratmaktadır[4].

Kırsal Yerleşmeler ve Geleneksel Doku

Bölgedeki geleneksel kırsal yerleşmeler geniş aile tipinin yaygın, ekonomisinin ise büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu iskân alanlarıdır.

Nüfusun büyük kısmı Akova ve Pamukova gibi düzlük alanlarda toplanmıştır. Ovalık kesimde kurulu bulunan yerleşmeler genellikle toplu yerleşme özelliği gösterir. Sık sık yaşanan su baskınları, taşkınlar veya depremler nedeniyle bu yerleşmeler ovanın rakım olarak daha yüksek kesimlerinde ya da ovanın kıyılarında kurulmuştur. Toplu yerleşme tipi ilin dağlık alanlarında da büyük ölçüde korunmuştur.

Fotoğraf–1: Taraklı İlçesi Merkez-Geleneksel Doku[5]

Çeşitli mahallelerden müteşekkil olan kırsal yerleşmeler cami, mescit, köyodası, çeşme gibi dinsel veya sosyal yapılarla kahvehane, demirci, bakkal gibi bazı dükkânların bulunduğu bir çekirdek bölge etrafında kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Ancak herhangi bir planlama ya da tasarım söz konusu değildir; yerleşme deseni coğrafi özellikler, topografya ve su kaynakları gibi etmenlere göre spontane olarak kendiliğinden meydana gelmiştir.

Yerleşim yerleri içerisindeki sirkülasyon belirli bir düşünce ve planlama sonu-

4 ANONİM, **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya**, *Varol Matbaacılık, Adapazarı 1998*

5 Tüm resimler Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezine aittir.

cu meydana getirilmeyen düzensiz ve oldukça dar toprak yollarla sağlanmıştır. Kanalizasyon sisteminin bulunmadığı sokaklarda sokağın ortasına doğru verilen meyil sayesinde yağmur ve kar suları binalardan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Geleneksel dokuyu oluşturan ana unsur olan evler bu dar yolların iki yanında sıralanmıştır. Dalgalı arazi üzerinde kurulu bulunan yerleşmelerde yapı ustaları topografyayı oldukça iyi bir şekilde kullanarak, konutları birbirlerinin ışığını ve manzarasını kapatmayacak şekilde eğimli arazi üzerinde yerleştirmişlerdir. Evler genellikle geniş bahçeler ya da avlular içerisinde kuruludur. Kimi zamansa bitişik nizamdadır.

Bugün köy olarak tesadüf ettiğimiz pek çok yerleşme aslında geçmişte **divan** adı verilen yerleşmelerin idari ve yönetsel bölümlenmeye uyarlanmasından başka bir şey değildir. Divan, su kaynakları ve ekilebilir tarım arazisine bağlı olarak oldukça büyük bir alana yayılmış olan ev öbekleri veya mahallelerden meydana gelmiş olan bir yerleşme tipidir. Bu yerleşme tipi Karadeniz bölgesinin batı ve orta kesiminde oldukça yaygındır.

Yaygın olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde karşımıza çıkan dağınık yerleşme düzenine yer yer Sakarya yöresinde de tesadüf etmek mümkündür. Dağınık yerleşme düzeni özellikle Karasu bölgesinde hâkimdir. Bu olguyu ekonomik yapı (fındık üretimi) ve göçlerle açıklamak (bu yöre ağırlıklı olarak Doğu Karadeniz Bölgesinden gelen insanlarca iskân edilmiştir) mümkündür. Ayrıca bahçe tarımı yapılan Sapanca bölgesinde de engebeli arazi üzerinde kurulu bulunan köy türü yerleşmeler dağınık yerleşme düzenine benzer mahiyette özellikler gösterir.

Yayla yerleşmelerinde hâkim olan yerleşme türü ise tümüyle dağınık yerleşme tipidir

Fotoğraf-2: Pamukova İlçesi Kemaliye Köyü-Geleneksel Doku

Geleneksel Konut Mimarisi

Sakarya yöresinde karşılaştığımız halk tipi konutlar genellikle iki katlı kısmen de üç katlı olarak tasarlanıp inşa edilmiş olan yapılardır. Kat sayısı ikiyi aşan ve halk tarafından **konak** olarak nitelendirilen yapılar köylerden ziyade kasabalarda yer alır. Tek katlı konut tipi örneği hemen hiç görülmez.

Evler genellikle bir avlu içerisinde yer alır. Avlu ya da bahçe oldukça sıkışık bir dokunun mevcut olduğu kasabalarda dahi konut planlamasında büyük ölçüde varlığını korumuştur. Taş ya da kerpiç bir duvarla ya da **daraba** adı verilen ahşap bir çitle dış dünyadan ayrılan bu alana çift kanatlı ahşap cümle kapıları ile ulaşılır. Günlük hayata dönük bir takım meşgalelerin yanı sıra kışa hazırlık faaliyetlerinin de yürütüldüğü avluda ayrıca ambar, samanlık, fırın, kümes gibi çeşitli müştemilat yapıları da yer almaktadır.

Konutların zemin katları yaşamadan ziyade genel hizmetler, depolama, hayvancılık ve ev içi üretim faaliyetleri için ayrılmıştır. **Ayaklık**, **avlu**, **hayat** ya da **taşlık** gibi farklı isimlerle adlandırılan giriş mekânı zemin kat içerisinde sirkülâsyonu sağlar. Ayrıca çeşitli tarım alet ve gereçleri burada muhafaza edilir. Büyükbaş hayvanların ya da binek hayvanlarının barındırıldığı mekânlar olan ahırlar bölgede **dam** ya da **tam** olarak adlandırılmaktadır. Zemini ahşap döşeli olan bu kısım içerisinde yer alan ve **afur** olarak adlandırılan ahşap yemlik, hayvanların yem yemesine mahsus ögedir. **Temek** adı verilen bir duvar açıklığı hem ışık ve hava ihtiyacını giderir hem de ahırda oluşan hayvan pisliğinin dışarıya atılmasını sağlar.

Fotoğraf –3: Kaynarca İlçesi Hacallar Köyü-Çandılı Ev

Evlerin üst katları esas yaşama alanıdır. Ev eğer üç katlı ise orta kat soğuk mevsimlerde ikamet etmek amacıyla kullanılır. Üçüncü katta ise ılık mevsimlerde kalınır. Üst katlar temel olarak **hayat** ya da **yörme** olarak adlandırılan bir sofa ile odalardan oluşmaktadır. Ev içerisinde sirkülâsyonu sağlayan sofa mekânı aynı zamanda ev halkının bir araya geldiği, ev içi üretime dönük çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği oldukça işlevsel bir mekândır. Sofanın bir kenarında el yüz ya da bulaşık yıkamak amacıyla kullanılan **abdestlik** mekânı, onun hemen gerisinde ise **helâ** bulunmaktadır.

Odalar ev içi hayatın geçtiği esas alandır. Sayısı ailenin büyüklüğüne ve maddi durumuna göre değişir. Her biri ayrı bir aileyi barındıracak ve günlük hayata dönük çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek şekilde bir takım mimari öğeler ihtiva eder. Örneğin

taş ya da kerpiç malzeme ile inşa edilmiş olan ocaklar ısınma ihtiyacını giderdiği gibi istendiği vakit yemeğin de pişirilip hazırlanabildiği, banyo suyunun ısıtılabildiği alandır. Ocağın bir kenarında yer alan **hamam dolabı** banyo yapmaktan ziyade İslami bir gereklilik olan gusül abdesti almak amacıyla kullanılır. Ocağın diğer yanında ise **yüklük dolabı** yer alır. Bu dolapta yer yatakları, yastık ve yorganlar muhafaza edilir. Odanın iki duvarı boyunca yerleştirilmiş olan ve **seki** adı verilen ahşap sedirler oturma ya da yatma ihtiyacını karşılamaya dönük öğelerdir. Pencere seviyesinin hemen üstüne gelecek şekilde duvara sabitlenen ve **sergen** adı verilen ahşap raflarsa mutfak aletleri ya da aydınlatma araç ve gereçlerinin tutulduğu bölgedir. Yemekler oda içerisinde yer sofrasında yenir.

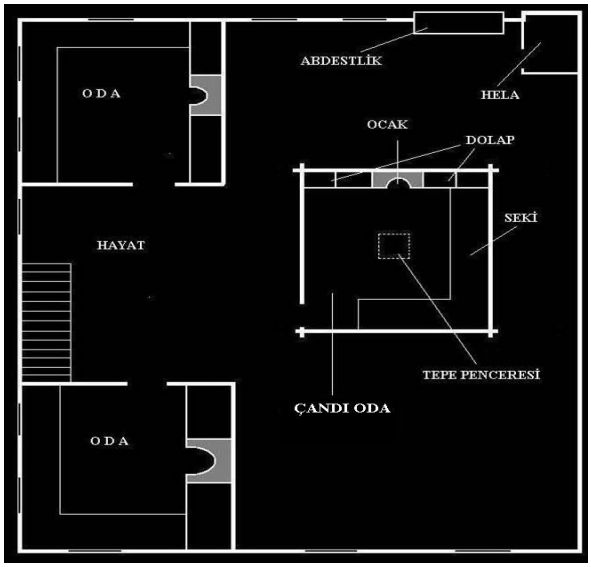
Fotoğraf –4: Kaynarca İlçesi Hacallar Köyü-Çandı Oda

Tasarım açısından köy evleri ile kasaba evleri arasında hemen hemen hiçbir fark bulunmamaktadır. İşlev, plan şeması ve mekânsal organizasyon birbirinin büyük ölçüde tekrarıdır. Ancak kasabalarda karşılaştığımız zengin işçilik köylerde yerini daha sade, basit ve fonksiyona dönük bir tavra bırakmıştır. Gerek köylerde ve gerekse kasabalarda yer alan konutların en önemli özelliği üç kuşağın bir arada yaşadığı geleneksel aile tipine uygun bir planlama ve dizaynın söz konusu olmasıdır.

Kırsal kesimde tespit edilen ve halk arasında **çandılı ev** olarak adlandırılan konutlar Kuzeybatı Anadolu bölgesinin[6] en arkaik ve eski konut tipidir. İki katlı olarak inşa edilmiş olan bu evlerin zemin katları hayvan barınağı, samanlık, depo, ambar vs. olarak değerlendirilmiştir. Esas yaşama alanı olan üst katın merkezinde **çandı oda** olarak tanımlanan bir mekân bulunmaktadır. Abdestlik ve helâ gibi mekânlar ile varsa diğer odalar bu merkezi birimin etrafına yerleştirilmiştir. Evin dış cephesi ahşap iskeletli olarak inşa edilmiştir. Evin çekirdeğini oluşturan ve ahşap yığma –çantı- tekniğiyle inşa edilmiş olan merkezi oda, bir kapı ile ulaşılabilen ancak hiçbir penceresi olmayan bir mekândır. İçerisinde bir ocak ve yıkanma dolabı ile sedir gibi mimari öğeler bulunmaktadır. Işık ve hava ihtiyacı odanın tavanında yer alan bir tepe penceresi vasıtasıyla

6 Kuzeybatı Anadolu bölgesi konut mimarisi hakkında bkz. KAFESÇİOĞLU, Ruhi; **Kuzeybatı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları***, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955*

giderilir.

Çizim–1: Kaynarca İlçesi Hacallar Köyü-Çandılı Ev-Plan krokisi

Yapı Malzemesi

Geleneksel konutların inşasında yararlanılan başlıca yapı malzemeleri ahşap, kerpiç, taş, tuğla ve kiremittir. Bunlar yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilen içerisinde yer aldıkları coğrafya şartları ve iklime uyumlu doğal malzemelerdir.

Ahşap

Ahşap, inşaat faaliyetlerinde kullanılan en önemli yapı malzemesidir. Bu malzeme ahşap yığma tekniğiyle inşa edilmiş olan yapıların ana malzemesini teşkil eder. Ahşap karkas yapılarda ise hatıl, kiriş ve dikme olarak ayrıca kapı ve pencere doğramalarında, tavan ve taban döşemelerinde, dolaplarda, çatı kuruluşunda ahşap malzeme kullanılmıştır.

En yaygın olarak kullanılan türler meşe, köknar, çam gibi ağaç cinsleridir. Ancak meşe ağacının kendine has bir dayanımı olması nedeniyle gerek ustalar ve gerekse yapı sahipleri imkanlar dahilinde bu ağacı temin etmeye çalışmışlardır.

Taş

Taş yapı gereçleri içerisinde ikincil öneme sahip bir malzemedir. Bunun en önemli nedeni taşın maliyetinin yüksekliği ve yapı taşı olarak kullanabilecek taş cinslerinin bölgede yaygın olmamasıdır. Taşın az kullanılan bir yapı malzemesi olması doğal olarak bölgede taş işçiliğinin de gelişmemesi sonucunu doğurmuştur. Bölgede iki ana

taş cinsi kullanılmaktadır. **Sağlam taş** olarak adlandırılan kireç taşı özellikle yapıların temellerinde kullanılmıştır. **Kayran** olarak adlandırılan kayrak taşları ise yapı taşı olarak kullanılamayacak kadar dayanıksız olduğu için bahçelerde döşeme olarak ya da avlu duvarlarının yapımında kullanılmıştır.

Kerpiç

Toprak ve toprak kökenli çeşitli malzemeler bölgenin geleneksel mimarisi içerisinde önemli bir yer tutar. Özellikle ilin düzlük alanlarında yoğun olarak kullanılan bu malzemeler ilin dağlık ve ormanlık bölgelerine doğru gidildikçe gözden kaybolmaya ve yerini tümüyle ahşaba bırakmaya başlar.

Duvar örgüsünde kullanılan kerpiç kısaca toprağın saman ve su ile karılarak, kalıplanması ile elde edilen bir tür çiğ tuğladır. Kullanılan kalıbın ölçüleri hemen her yerleşimde birbirinden farklıdır. Gene kalıbın göz sayısı da değişmektedir. Ancak kullanıldığı yere göre iki tür kerpiç bulunmaktadır. Birinci grup kerpiç dolgu malzemesi olarak kullanılan küçük boyutlu kerpiçlerdir. İkinci grup kerpiç ise yığma yapılarda kullanılan ve **ana** olarak adlandırılan büyük boyutlu kerpiçlerdir. Kerpiç imalatı bölgede **kara iş**, kerpici kesenler ise **kara işçi** olarak adlandırılır.

İnşaatlarda yaygın olarak kullanılan ve **çamur** adı verilen harç da toprak kökenli bir yapı malzemesidir. Killi toprak ve samanın karıştırılması ile elde edilen ve yapımı kerpiç yapımına benzeyen bu harç, ister taş isterse kerpiç hemen her tür yapıda kullanılagelmiştir.

Tuğla/Kiremit

Tuğla malzeme genellikle ahşap çatkı tekniğiyle inşa edilmiş olan konutlarda dolgu amacıyla kullanılmıştır. Bu malzeme tuğla ve kiremit ustaları tarafından işletilen harman veya ocaklarda geleneksel teknik ve yöntemlerle üretilmiştir. XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren fabrika mamulü ucuz tuğlaların yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte üretimi ve kullanımı büyük ölçüde sona ermiştir.

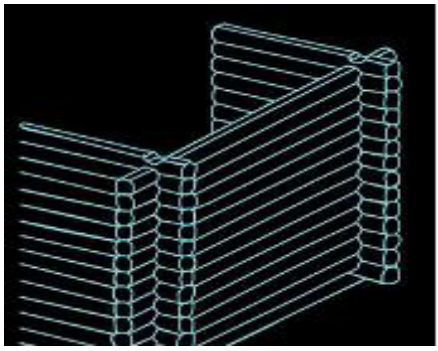
Kent merkezinde ve kasabalarda eski zamanlardan beri üretimi yapılan ve kullanılan kiremidin çatı örtüsü olarak köylerde kullanılmaya başlanması XX. Yüzyıldan sonradır.

Yapı Teknikleri

Sakarya yöresinde uygulanmış olan ve yüzlerce yıllık deneyim ve bilgi birikimine dayanan geleneksel yapım tekniklerinin en önemli özelliği bu tekniklerin basitliğidir. İklim, bitki örtüsü, jeolojik yapı, tarihsel geçmiş ve sosyal yapı gibi etkenler bu yapım tekniklerinin oluşumu, gelişimi ve farklılaşması konularında yadsınamayacak bir etki göstermiştir. Bölgede tespiti gerçekleştirilen başlıca inşa teknikleri ahşap yığma tekniği, yığma taş tekniği ve ahşap çatkı tekniğidir.

Ahşap Yığma Tekniği

Ahşap yığma tekniği bölgede **çandı/çantı** olarak adlandırılmaktadır ki ormanlık alanlarda uygulanan en eski ve yaygın inşaat tekniğidir. Kasaba ve ova köylerinde hemen hiç karşımıza çıkmaz. Konut, samanlık, ambar, cami gibi her türden yapı bu teknikle inşa edilmiştir. Bununla birlikte günümüze pek fazla örneği gelememiştir.

Çizim–2: Ahşap yığma yapı tekniği

Bu teknikte yapılar, kalasların veya kabaca düzeltilmiş ağaç kütüklerin köşelerde açılan ve boğaz adı verilen kertikler vasıtasıyla birbiri üzerine bindirilmesi yöntemiyle meydana getirilmiştir

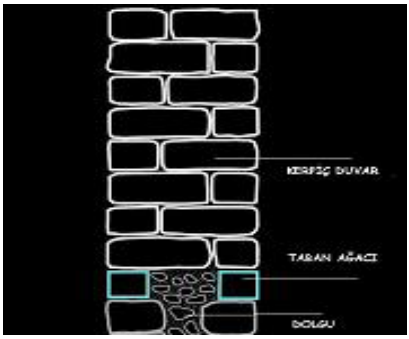
Fotoğraf –5: Kaynarca İlçesi Sarıbeyli Köyü-Ahşap yığma yapı tekniği

Yığma Taş Tekniği

Genellikle binaların zemin katlarında uygulanmış olan bir yapı tekniğidir. Bu teknikte duvarlar taşların üst üste konulması ve ahşap hatıllarla desteklenmesi yöntemi ile inşa edilmiştir. Oluşturulan masif duvarlar hem taşıyıcı hem de ayırıcı özelliktedir.

Kerpiç Yığma Tekniği

İlin ovalık alanlarında görülen bir yapı tekniğidir. Pek fazla yaygın olmamakla birlikte çeşitli müştemilat yapılarının inşasında, bahçe duvarlarında ayrıca ahşap iskeletli yapıların zemin kat duvarlarında uygulanan bu yapı tekniğinde yapının taşıyıcı strüktürü ve bölme duvarları kerpiç tuğlaların üst üste istiflenmesi yöntemi ile oluşturulmuştur.

Çizim–3: Kerpiç yığma yapı tekniği

Ahşap Çatkı/Dolgu Tekniği

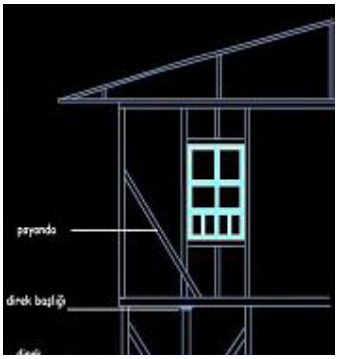
Ahşap çatkı tekniği geleneksel konut yapım teknikleri içerisinde en yaygın olanıdır. Özellikle kasabalarda yoğun olarak uygulanmış olan bir yapı tekniğidir. Bu teknikte ahşap dikme, kiriş ve payandaların çatılması ile bir iskelet oluşturulmakta ve çatkının arası çeşitli malzemelerle doldurularak iç ve dış duvarlar meydana getirilir. **Çatı** adı da verilen ahşap iskelet kerpiç ya da taşla örülen bir duvar üzerine ya da iri taş parçalarının temel yatağına oturtulması ile elde edilen münferit temeller üzerine bina edilmiştir. Bu teknik bölgede **dolma duvar** ya da **direk üstü** olarak adlandırılmaktadır.

Fotoğraf –6: Sapanca İlçesi Merkez-Ahşap karkas/ağaç dolgu konut

Çok eski dönemlerden beri bilinen ve uygulanan bu yapı tekniği, bölgede ormanlık alanların azalmasına koşut olarak ilin en ücra yerleşim yerlerine ve hatta orman

köylerine kadar yayılmış ve uygulanmıştır. Yaygın bir inşaat tekniği olmasında bölgede yıkıcı depremler yaşanması da oldukça etkili olmuştur. Bugün için geleneksel mimari içerisinde en karakteristik yapı tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çizim–4: Ahşap karkas yapı tekniği

Dolgu malzemesine göre çeşitli alt gruplara ayrılabilir.

1. Ahşap çatkı/kerpiç dolgu tekniği
2. Ahşap çatkı/taş dolgu tekniği
3. Ahşap çatkı/tuğla dolgu tekniği
4. Ahşap çatkı/ağaç dolgu tekniği
5. Ahşap çatkı/ahşap kaplama tekniği
6. Bağdadi tekniği

Fotoğraf–7: Hendek İlçesi Şeyhler Köyü-Ahşap karkas/tuğla dolgu konut

Fotoğraf-8: Sapanca İlçesi Merkez-Ahşap karkas/taş dolgu konut

Örtü Sistemi

Yassı toprak damın bilinmediği bu bölgede en eski devirlerden beri ahşap kırma çatı kullanılmıştır. Kırma çatı binayı örten ahşap iskeletli meyilli bir damdır. Yapı ustaları bu çatıları iki ana gruba ayırmaktadır: **Beşik örtü** ve **tura örtü**. Beşik örtü adı verilen çatılar çift pahlı kırma çatı tipine girmektedir. Tura örtü ise dört pahlı kırma çatıdır.

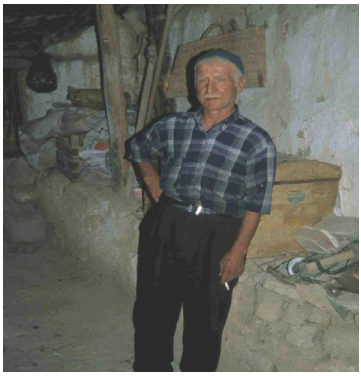
Çatı kaplaması olarak kullanılan en arkaik malzeme kayın ve gürgen ağaçlarından elde edilen **bedavra**, **tahta**, **kara tahta** ya da **yırtma tahta** olarak adlandırılan pedavradır. Özellikle dağlık ve ormanlık alanlarda uygulanmıştır. XVII. Yüzyılda bölgeye uğrayan Evliya Çelebi'nin Sapanca ve Taraklı'da bulunan kiremitle örtülü evlerden bahsetmesi[7] kiremidin de özellikle kasabalarda çok eski tarihlerden beri çatı kaplaması olarak kullanıldığını gösterir. Kasabalarda ve hatta köylerde, ustalarca açılan kiremit ocaklarında üretilen bu malzeme yörede **yerli kiremit** ya da **kara kiremit** olarak adlandırılmaktadır.

Ustalar

Kırsal kesimde inşaat faaliyetlerini bir meslek olarak icra eden kişiler **usta** olarak adlandırılır. Bu kişiler bir binayı temelinden çatısına kadar inşa edebilecek kapasitede olan meslek erbaplarıdır. İstisnaları olmakla birlikte ustalık genellikle babadan oğula aktarılan ya da hep aynı aileler tarafından sürdürülen geleneksel bir meslektir. Ancak esasında ustalar da köyde ya da kasabada yaşayan diğer insanlar gibi toprak işleyen ve hayvancılık yapan çiftçilerdir. Ustalık ancak yılın uygun mevsiminde ve eğer iş varsa yürütülür. **Dülger** ya da **marangoz** olarak da adlandırılan ustaların dışında yapı ekibinde çamurcu, kerpiççi ve ameleler de yer alır. Bunların esas görevi ustaya çeşitli şekillerde yardımcı olmak ve yapı gerecini hazırlamaktır. Ancak inşaat

7 *EVLİYA ÇELEBİ;* **Seyahatname** *(Sadeleştiren T.Temelkuran-N.Aktaş-M.Çevik), C.I-II, İstanbul 1984*

faaliyeti profesyonel olarak bu işi icra eden kişilerin dışında tüm ailenin ve hatta akrabaların ve komşuların da bizzat katıldığı, ailenin büyüklüğünün, ekonomik durumunun ve özel ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulduğu kolektif bir süreçtir.

Fotoğraf–9: Geyve İlçesi Sarıgazi Köyü-Yapı ustası Kazım Özçelik

İnsan gücüne dayalı zor bir meslek olması nedeniyle yapıcılık işlerine ancak delikanlılığa adım atmış, bünyesi sağlam gençler dâhil olabilir. Babası ya da yakın bir akrabası ile birlikte çalışmaya başlayan veyahut ta "*eti senin kemiği benim*" denilerek bir ustanın yanına verilen ve böylece bu mesleğe adımını atan genç ilk yıllarında basit bir amele olarak çalışır; ustalara harç, kerpiç, taş, tuğla taşır, çamur karar. Bir yandan da yapıcılıkla ilgili teknik bilgileri edinir. Aletlerin kullanılmasını ve maliyetle ilgili çeşitli hususları öğrenir. Yeteneğine bağlı olarak birkaç yıl içerisinde kalfa olarak çalışmaya başlayan genç, otuzlu yaşlarından itibaren usta olarak kendi başına mesleği idame ettirir.

Fotoğraf–10: Pamukova İlçesi Merkez-Yapı ustası Kamil AY

Balta, ayak keseri, keser, bıçkı, çekiç, rende, burgu, terazi, şakul, gönye ustalarca yapı faaliyetleri sırasında kullanılan başlıca aletlerdir.

İnşaat mevsimi ilkbaharla birlikte başlar ve sonbahara doğru sona erer. Sabah erkenden inşaat alanında başlayan çalışma akşam havanın kararmasına kadar devam eder. Ustanın el emeğinin karşılığı kendisine genellikle para ile ödenir.

Ustalar yalnızca içerisinde yaşadıkları köy ya da kasabalarda çalışmamış, talep geldikçe yaşadıkları yerleşim yerinden ayrılarak komşu köy ya da kasabalardaki inşaatlarda çalışmak amacıyla seyahat etmişlerdir. Gezgin usta gruplarının bu tür faaliyetleri kırsal bölgedeki yerel yapı bilgisini değiştiren, dönüştüren ve geliştiren sonuçlar vermiştir.

Alan araştırması sırasında bölgede çeşitli yapı gelenekleri, ritüel ve uygulamalar tespit edilmiştir. Bu uygulamalar özellikle temel atılması ve çatının örtülmesi sırasında karşımıza çıkmaktadır.

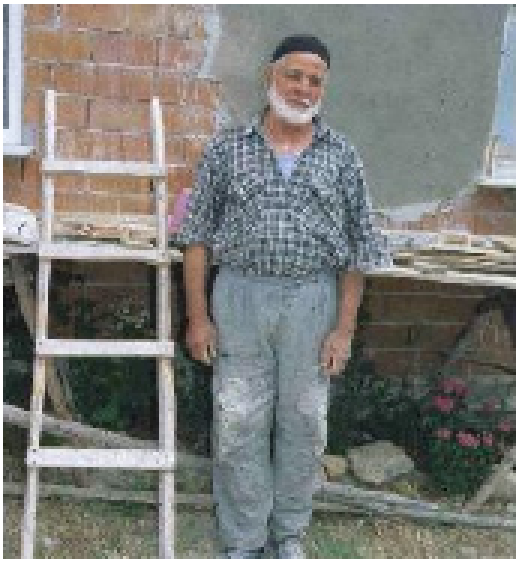
En yaygın geleneklerden birisi temel çukurunun kazılmasından sonra bir kurban kesilmesidir. Kanı temel çukuruna akıtılan ve daha sonra eti pişirilerek ustalara yedirilen bu kurban yapının felaket görmemesi ve kaza bela olmaması amacıyla kesilmektedir[8].

8 Konuyla ilgili kaynak kişi anlatısı:

"Ağanın durumuna göre, kurban keser kimisi işim rast gitsin bi kaza bela olmasın diyerekten. Çukurda (temel çukuru) keserler. Etini biz yirdik." (Kaynak Kişi Kamil Ay)

"Her türlü beladan kazadan şey olsun diye, beladan kazadan kurutulmak için kurban keserler yani… (Kanı) temele akar… Etini orda çalışanlar yer." (Kaynak Kişi Ali İnan)

"Kurban kesmeliymiş, kan akıtmalıymış. İyi olurmuş göya… Temele kesiyolardı… Tavuk da kesiliyo kurban diye, halin vaktin iyiyse alıyosun bi koç kesiyosun… Temelin çukuruna getiriyo kesiyo, (kanını) oraya akıtıyo." (Kaynak Kişi Muharrem Çevik)

Fotoğraf -11: Taraklı İlçesi Mahdumlar Köyü-Yapı ustası Mustafa TEPE

Binanın örtü sisteminin yapılması sırasında ustaların çatıya bir bayrak asmaları ve çeşitli tekerlemeler söyleyerek bahşiş istemeleri de oldukça yaygın bir yapı geleneğidir. Alınan bahşiş dikilen bayrağın yanına ev sahibi ve komşularca asılan peşkir, basma, mendil, kumaş gibi çeşitli dokumalardan ibarettir[9]. Gelen her bahşiş sonrasında ustalar tekerlemeler

9 Konuyla ilgili kaynak kişi anlatısı:

"Askı yaparlardı, o askıya mahallenin komşuları basma getirir, havlu getirir, onu çalışan ustalara hediye ederler burda yani." (Kaynak kişi Kazım Özçelik)

"Bayrak dikerlerdi, ondan sonra bahşiş verirdi adam." (Kaynak kişi Ali İnan)

"Evvelden varıdı, bayrak mayrak asılırdı. (Ustalar) dağda davarı kışlasın, ovada çifti işlesin, ağamız bahşiş getirmiş, Allah bin bereket versin diye bağırırlardı. Kimisi, konu komşu basma getirir, bahşiş." (Kaynak kişi Murat Demir)

"...işte o bezi dikerlerdi oraya, vururlardı çıtaya. Oraya görenek olarak bi şey diker hane sahibi, ondan geri o ustalar bağırır... Sandığını açmış, içine bakmış, sandığından çıkarmış, bir parça bez yahut ta bir tane mahrama havlu diye, böyle bağırırlardı ustalar... Taaa Kertil'den bağurdu da burda duyulduydu." (Kaynak kişi Muharrem Çevik)

"(Ustalar) bağırırlar işte, bi köşeden bi köşeye ip gererler. Her vatandaş getirir bi çevre (yazma) asar oraya... Kimisi basma getirir asar...(Ustalar) pay eder." (Kaynak kişi Mustafa Tepe)

"...şimdi oraya (çatıya) bi bayrak asarsın. Bi çaput ta olur, Türk bayrağı da olur. Oraya astıktan sonra o gelen gomşular kimisi gömlek getirir, kimisi bilmem ne getirir. Onu toplamak için ustalar kendilerine göre bi adet. Öyle bağırırlardı, çağırırlardı. Konu komşu getirir. Ev sahibi, yani kendinden bi şey yapıcak kadar.

söyler:

Dağda davarı kışlasın, ovada çifti işlesin, ağamız bahşiş getirmiş, Allah bin bereket versin (Kaynak Kişi Murat DEMİR)

Fotoğraf -12: Kaynarca İlçesi Hacallar Köyü-Yapı ustası Muharrem ÇEVİK

Fotoğraf -13: Pamukova İlçesi Bacı Köyü-Yapı ustası Murat DEMİR

Bölgede nazara karşı uygulanan pek çok pratik mevcuttur. Bunların en yay-

Bunu komşu da getirir. Bu bir adettir. Sen ev yaparkana ben sana götürürüm, ben ev yaparkana sen bana getirirsin. Aynı düğündeki gibi yani." (Kaynak kişi Kamil Ay)

"…işte baba direğini dikersin. Baba direği yok dutmuyo der ustalar, onun altına işte yama istiyo felan. Yama, para yani. İşte beş kuruş para korsa oraya ustalar taksim edecek." (Kaynak kişi Murat Demir)

"Şu ağacı dut derdik ağaya, bu dutar. –Yaa ben ne zamana kadar dutacam? der. Biz giderdik başka yere, öyle dutar o. Biz giderdik başka direği diklerdik. Dut bakalım. –Yaa ne zamana kadar dutacam? Ne zaman canın isterse o zaman bırakırsın. Ondan sonra gider bahşiş alır gelir, oturur yirdik. Lokum getirirlerdi, yirdik yani." (Kaynak kişi Mustafa Tepe)

gın olanları evin saçağına ya da kapı üstüne kaplumbağa kabuğu, kafatası, mavi boncuk, üzerlik gibi nesnelerin asılmasıdır.

Fotoğraf –14: Aletler

Tüm Anadolu'da olduğu gibi Sakarya yöresinde de geleneksel bir imar hukuku mevcuttur. Yerleşim yerinin gelişimini ve yapılaşma faaliyetlerini çok da katı olmayan bir düzen içerisinde tutmaya ve birlikte yaşamanın getirdiği bir takım problem ya da husumetleri önlemeye ve çözmeye yarayan bazı temel kural ve kaidelerden müteşekkil olan bu örfi hukuk, ustalarca ya da bizzat yerli halk tarafından nesilden nesile aktarılmıştır. Köy ve kasabalarda belli ölçüde farklılaşan bu sözlü hukukun özünü komşuya zarar vermemek, ortak mülk ya da kullanım alanı olarak kabul edilen bazı sahaları (yol, patika, meydan vs.) işgal edecek ya da daraltacak çeşitli müdahalelerden kaçınmak oluşturur[10].

10 *Konuyla ilgili kaynak kişi anlatısı:*

"...şimdi şöyle bi şey: Eğer evler yakın olursa, öbürü de gomşun olursa üç metreden o ara olmadıktan geri bu tarafına cam açamıyosun... Mesela, şurda sınır sınıra ev, şu tarla gomşumun bu da benim. Evi oraya dayadım, ama onun tarafına cam açamam. O tarafın cephesini kapamam lazım." (Kaynak Kişi Muharrem Çevik)

"(pencere) açamıyon... Mesela komşu teee orda, benim burda tek pencere var, açamadık. Köylü âdeti böyle işte." (Kaynak Kişi Murat Demir)

"Şimdi mesela şu komşumun benden tarafa camı var... Arada, şurada, üç metre boşluk var. Herkes saçağına göre camını bırakıyo. Ama oda karşı karşıya geldiği vakit koymamak eyi bi şeydir, koyverilmez yani." (Kaynak Kişi Kazım Özçelik)

Fotoğraf –15: Geyve İlçesi Saraçlı Köyü-Nazarlık

2. Sonuç

Alan araştırması sırasında il genelinde halk mimarisi ürünlerinin ve özellikle geleneksel konutların hızla yok olmaya yüz tuttuğu hatta kimi bölgelerde tamamen yok edildiği gözlemlenmiştir. Bu yok oluşun en önemli nedenleri geleneksel hayat tarzının bitişi, modern teknik ve malzemelerin yaygınlaşması, geniş aile düzeninin yerini çekirdek aile tipine bırakması ile insanların değişen beğeni ve arzularıdır. Bölgeden büyük kentlere doğru yaşanan göç olgusu köy ve kasabaların boşalmasına neden olmuş, tarım ve hayvancılık gerilemiş, geleneksel üretim tarzı ile ilintili olan değirmen, ambar, samanlık gibi yapılar işlevlerini büyük ölçüde yitirerek kaderlerine terk edilmiştir. Eski konutlar ise cazibelerini yitirerek yerlerini modern, ucuz, zahmetsiz malzeme ve tekniklerle inşa edilen betonarme yapılara bırakmıştır. Sayıları çok azalmış olan yapı ustaları ise artık yaşatılmayan eski bir zanaatın son temsilcileridir.

3. Kaynak Kişi Listesi

(İsim, doğum tarihi, doğum yeri, meslek, öğrenim durumu)

1. Kamil AY, 1927, Sakarya İli Pamukova İlçesi Çilekli Köyü, Yapı ustası ve marangoz, İlkokul
2. Muharrem ÇEVİK, 1933, Sakarya İli Kaynarca İlçesi Kertil Köyü, Yapı ustası ve marangoz, İlkokul 3. sınıf
3. Murat DEMİR, 1925, Sakarya İli Pamukova İlçesi Bacı Köyü, Yapı ustası, İlkokul 3. sınıf
4. Ali İNAN, 1931, Sakarya İli Göynük İlçesi Hacı Mahmut Köyü, Yapı ustası, Okur-yazar
5. Kazım ÖZÇELİK, 1941, Sakarya İli Geyve İlçesi Sarıgazi Köyü, Yapı ustası, İlkokul 3. sınıf
6. Mustafa TEPE, 1933, Sakarya İli Taraklı İlçesi Mahdumlar Köyü, Yapı ustası, İlkokul 3. sınıf

4. KAYNAKÇA

1. ANONİM, **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya**, Varol Matbaacılık, Adapazarı 1998
2. BEKTAŞ, Cengiz; **Halk Yapı Sanatı**, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001
3. DAVULCU, Mahmut; Sakarya İli Halk Kültürü Alan Araştırması-Halk Mimarisi Araştırma Raporu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara 2006
4. ELDEM, Sedat Hakkı; **Türk Evi**, I-II-III, TAÇ Yayınları, 1984–1986–1987
5. EVLİYA ÇELEBİ; **Seyahatname** (Sadeleştiren T.Temelkuran-N.Aktaş-M.Çevik), C.I-II, İstanbul 1984
6. GÜNAY, Reha; **Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1998
7. HASOL, Doğan; **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1990
8. KAFESÇİOĞLU, Ruhi; **Kuzeybatı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955
9. OĞUZ, Burhan; **Türkiye Halkının Kültür Kökenleri/İnşa Isıtma ve Aydınlatma Teknikleri**, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul 2001
10. ÖZGÜÇ, Nazmiye-TÜMERTEKİN, Erol; **Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2006
11. SEY, Yıldız (Ed); **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995
12. SÖZEN, Metin-ERUZUN, Cengiz; **Anadolu'da Ev ve İnsan**, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul 1996
13. TÜRKAY, Cevdet; **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi, İstanbul 1979